

AGATA A. KLUCZEK

Władca wobec kryzysu państwa Portret polityczny cesarza Galliena jako element propagandy imperialnej w III wieku

Panowanie Galliena było nader interesujące. Okres jego rządów, obejmujący lata 253–268, był jednym z trudniejszych w historii cesarskiego Rzymu, a przez wielu badaczy oceniany jest jako moment najgłębszego kryzysu, jaki ogarnął Imperium w III stuleciu¹. Okoliczności, w jakich Gallien władał, wymagały od niego podejmowania rozmaitych inicjatyw, także działań w sferze propagandy². Musiał zaprezentować się jako cesarz silny, zwycięski i skuteczny w zmaganiach z przeciwnościami. Oddziaływanie tego propagandowego wizerunku w społeczeństwie mogło być silniejsze, jeśli jego cechy były nazwane i przedstawione obrazowo w sposób nie pozostawiający wielu wątpliwości co do ich interpretacji. Możliwości do takich ekspozycji dostarczały mu m.in. monety imperialne³. Zamieszczone

¹ Por. np. E. Albertini: *L'Empire romain*. Paris 1970, s. 291; M. Christol: *Les règnes de Valérien et de Gallien (253–268): travaux d'ensemble, questions chronologiques*. In: ANRW. Abt. 2. Bd. 2. 1975, s. 803; T. Kotula: *Kryzys III wieku w zachodnich prowincjach cesarstwa rzymskiego*. Wrocław 1992, s. 25. Skrót, które nie zostały opatrzone wyjaśnieniami, podawane są według „L'Année Philologique”.

² Zob. charakterystykę dziejów lat 253–268: E. Manni: *L'impero di Gallieno. Contributo alla storia del III secolo*. Roma 1949; M. Christol: *Les règnes...*, s. 803–827; Tenze: *L'Empire romain du IIIe siècle. Histoire politique (de 192, mort de Commode, à 325, concile de Nicée)*. Paris 1997, s. 131–151; P. Cosme: *L'Etat romain entre éclatement et continuité. L'Empire romain de 192 à 325*. Paris 1998, s. 117–128; L. De Blois: *The Policy of the Emperor Gallienus*. Leiden 1976.

³ Zagadnienie roli monet cesarskich w lansowaniu propagandy państwowej ma obfitą literaturę. Zob. np. C. H. V. Sutherland: *The Purpose of Roman Coin Types*. RN 1983, Vol. 25, S. 6, s. 73–82; G. G. Belloni: *Monete romane e propaganda. Impostazione di una problematica complessa*. In: *Contributi dell'Istituto di storia antica. IV: I canali della propaganda nel mondo antico*. Ed. M. Sordi. Milano 1976, s. 131–159; A. Kunisz: *Rola*

na nich legendy i ikonografia znakomicie mogły służyć zwiezłej i precyzyjnej prezentacji propagandowego portretu cesarza.

Charakter epoki, w jakiej Gallien rządził Imperium, rozliczne problemy, na które natrafiał, długie – piętnastoletnie – panowanie sugerują, że jego propagandowy wizerunek konstruowany był ze szczególną uwagą oraz że mógł ulegać modyfikacjom w znacznie większym stopniu niż miało to miejsce w wypadku innych władców III-wiecznych. Interesujące byłoby wskazanie cech tego obrazu Galliena lansowanego w chwili objęcia przezeń władzy imperialnej, a następnie w najbardziej krytycznych momentach jego rządów. Taka analiza uzupełniłaby funkcjonujące w literaturze przedmiotu ustalenia, w których zostały już nakreślone główne cechy propagandowego portretu cesarza Galliena, wśród nich lansowanie predyspozycji do rządzenia, akcentowanie dokonań na rzecz restytucji utraconych wcześniej terytoriów oraz prezentowanie się na wzór Augusta w roli odnowiciela państwa rzymskiego⁴.

Podstawowy problem takich dociekań nad zmianami propagandowego wizerunku Galliena sprowadza się do trudności w precyzyjnym określeniu datacji jego emisji monetarnych. Aczkolwiek badania nad chronologią tych monet mają już długą tradycję⁵, nadal pozostaje dużo luk i niepewności

źródeł numizmatycznych w badaniach nad ideologią i propagandą w państwie rzymskim. W: *Rzym antyczny. Polityka i pieniądz*. T. 1. Red. A. Kunisz. Katowice 1993, s. 54–67; L. Morawiecki: *Propagandowe aspekty mennictwa starożytnego*. WN 1980, T. 24, s. 1–21. Por. kryteria postępowania badawczego dla poruszania się w materiale numizmatycznym oraz dla wyłonienia głównych punktów propagandy i ideologii wskazane przez W. Kaczanowicza: *Aspekty ideologiczne w rzymskim mennictwie lat 235–284 n.e.* Katowice 1990, s. 13–15; Tenże: *An Ideology in the Coinage of the Roman Empire in the 3rd C. Methodological Assumptions of the Surveys*. „Polish Numismatic News” 1991, Vol. 5, s. 141–144; Tenże: *Cesarz Probus 276–282 n.e.* Katowice 1997, s. 28–32.

⁴ Zob. A. Alföldi: *Studien zur Geschichte der Weltkrise des 3. Jahrhunderts nach Christus*. Darmstadt 1967, s. 16–57; Tenże: *Redeunt Saturnia Regna*. Bonn 1997, s. 196–224; L. De Blois: *The Policy...*, passim; C. Zaccaria: *Successione ereditaria e propaganda dinastica nelle emissioni monetali del regno di Valeriano e Gallieno*. AIN 1978, Vol. 25, s. 103–138; W. Kuhoff: *Herrschaft und Reichskrise: die Regierungszeit der römischen Kaiser Valerianus und Gallienus (253–268 n. Chr.)*. Bochum 1979; W. Kaczanowicz: *Aspekty ideologiczne...*, s. 60–69; A. A. Kluczek: *Mit Augusta w propagandzie politycznej cesarza Galliena (253–268)*. W: *Wiekі stare i nowe*. T. 1. Red. I. Panic, M. W. Wanatowicz. Katowice 2000, s. 9–29.

⁵ Zob. np. O. Voetter: *Die Münzen des Kaisers Gallienus und seiner Familie*. NZ 1900, Vol. 32, s. 117–147; Tenże: *Die Münzen des Kaisers Gallienus und seiner Familie*. NZ 1901, Vol. 33, s. 73–110; Tenże: *Valerianus junior und Saloninus*. NZ 1908, Vol. 41, s. 78–101; J. Lallemand: *Les premières émissions de Valérien et de Gallien à Viminacium et à Rome*. ArVest 1972, Vol. 23, s. 17–22; J.-M. Doyen: *La chronologie des premières émissions de Valérien I et Gallien à Viminacium: à propos d'un bronze inédit*. In: *Studia Numismatica Labacensia Alexandro Jelocnik oblata*. Ed. P. Kos, Ž. Demo. Ljubljana 1988, s. 43–52; C. E. King: *Dated issues of Valerian and Gallienus from the mint of Rome, A. D. 253–260*. In: *Essays in honour of R. Carson and K. Jenkins*. Ed. M. Price, A. Burnett, R. Bland. London 1993, s. 207–222.

odnośnie do czasu wyemitowania poszczególnych serii monetarnych, w większości nie zawierają one przecież elementów datacyjnych⁶. Nie ma również możliwości dowiedzenia w pełni, które ich treści dotyczyły konkretnych wydarzeń politycznych. Taki charakter źródeł numizmatycznych utrudnia, ale nie uniemożliwia podjęcie badań nad dynamiką zmian propagandowego portretu Galliena lansowanego przez monety cesarskie. Wyniki bowiem prac R. Göbla, J.-M. Doyena, C. E. King i J.-Cl. Thiry'ego, chociaż różnią się w wielu szczegółach⁷, pozwalają podjąć ostrożną próbę ukazania istoty propagandy politycznej Galliena głoszonej w momencie kulminacji kryzysu politycznego państwa rzymskiego w 260 roku.

Rok 260 określał koniec wspólnych z Walerianem i początek samodzielnych rządów cesarza Galliena. Walerian, współrządzający Imperium w latach 253–260, wzięty został wówczas, w czasie swej wschodniej kampanii, do niewoli przez króla perskiego Szapura I⁸. Kryzys związany z tym bezpre-

⁶ Na trudności precyzyjnego ustalenia chronologii monet Galliena uwagę zwróciła C. E. King: *Issues from the Rome mint during the sole reign of Gallienus*. In: *Proceedings of the IXth International Congress of Numismatics*. Berne, September 1979. Ed. T. Hackens, R. Weiller. T. 1. Louvain-Neuve, Luxemburg 1982, s. 467–468.

⁷ Por. R. Göbl: *Der Aufbau der römischen Münzprägung in der Kaiserzeit*. V/1: *Valerianus und Gallienus* (253–260). NZ 1951, Vol. 74, s. 8–45; Tenże: *Der Aufbau der römischen Münzprägung in der Kaiserzeit*. V/2: *Gallienus als Alleinherrscher*. NZ 1953, Vol. 75, s. 5–35; Tenże: *Die Münzprägung der Kaiser Valerianus I./Gallienus/Saloninus (253–268), Regalianus (260) und Macrianus/Quietus (260/262)*. Wien 2000 (dalej: MKVG); J.-M. Doyen: *Un multiple de billon inédit de Gallien. A propos de sa première émission monétaire à Rome (260 ap. J.-C.)*. RBN 1981, Vol. 127, s. 33–46; C. E. King: *The mint of Milan A. D. 260–268*. In: *Ermanno A. Arslan studia dicata*. P. 2: *Monetazione romana repubblicana ed imperiale*. Ed. R. Martini, N. Vismara. Milan 1991, s. 419–448; J.-Cl. Thiry: *A propos de la dernière émission du règne conjoint de Valérien I et de Gallien à Rome*. CENB 1997, Vol. 34, s. 34–38. Opracowanie P. H. Webba (*Gaius Publius Licinius Valerianus and his family*. In: *The Roman Imperial Coinage*. Vol. V/1. Eds. H. Mattingly, E. A. Sydenham. London 1968 (dalej: RIC V/1), s. 27–200) zawiera natomiast nieaktualne w niektórych przypadkach propozycje odnośnie przynależności monet do danego ośrodka i ich chronologii; por. np. uwagi J.-P. Callu: *La politique monétaire des empereurs romains de 238 à 311*. Paris 1969, s. 204; J. Fitz: *La Pannonie sous Gallien*. Bruxelles 1976, s. 58, przyp. 113. Zob. też Tenże: *Der Geldumlauf der römischen Provinzen im Donaugebiet Mitte des 3. Jahrhunderts*. Budapest–Bonn 1978, podano tu m.in. zawartość skarbów weryfikujących wcześnie ustalenia R. Göbla i konkordancje tychże z danymi w RIC V/1. Względem tych propozycji R. Göbla krytyczne uwagi zgłosiła też C. E. King: *Issues...*, s. 476; Taż: *The mint...*, s. 420.

⁸ Zob. w źródłach np. Epit. de Caes. 32, 5; Fest. XXIII 11–12; HA V. Val. 4, 2; HA V. Gall. 1, 1; HA Tyr. Trig. 10, 1; Oros. VII 22, 4; Zos. I 30–35; 37; Iord. Rom., s. 37, w. 15 (Ed. Th. Mommsen. Berolini 1882). Datacja pojmania Waleriana i przebieg wydarzeń budzą wiele kontrowersji w literaturze. Rok 260 wskazują np. prace M. Christol: *Les règnes...*, s. 818–821; I. König: *Die gallischen Usurpatoren von Postumus bis Tetricus*. München 1981, s. 20–31; R. A. G. Carson: *The date of the capture of Valerian I*. In: *Proceedings...*, s. 461–465; E. Kettenhofen: *Die römisch-persischen Kriege des 3. Jh. n. Chr. nach der Inschrift Sahrpuhrs I. an der Ka'be-ye Zartošt*. Wiesbaden 1982, s. 97–99; J. F. Drinkwater: *The Gallic*

cedensowym wydarzeniem odbił się na prestiżu i pozycji politycznej pozostałego u władzy młodszego z Licyniuszy, wyznaczył też kierunki jego aktywności w najbliższym czasie.

Zaostrzyły się wszak przejawy kryzysu państwa rzymskiego. Niepokojąca była sytuacja na granicach Imperium. Rzymianie musieli stawić tu czoła jednoczesnym najazdom plemion barbarzyńskich i Persów. Rozległe obszary państwa podporządkowane zostały uzurpatorom. W prowincjach wschodnich purpurę cesarską przyjęli Makrian i Kwietus, nad Dunajem wojsko obwołało cesarzami kolejno Ingenuusa i Regaliana, a w zachodnich prowincjach przeciw legalnej władzy wystąpił Postumus. Chcąc utrzymać przodownictwo w Imperium, Gallien musiał działać energicznie, musiał także podjąć akcję ideologiczną i propagandową skierowaną przeciw wszystkim potencjalnym pretendentom do władzy cesarskiej, a swoim przeciwnikom. Powinien również zająć zdecydowane stanowisko wobec zagrożenia Cesarstwa przez ludy sąsiednie. Wobec wszystkich niepomysłnych dlań okoliczności Gallien tym bardziej winien udowadniać, że obdarzony jest takimi przymiotami i zdolnościami, jakich od przywódcy państwa oczekiwało społeczeństwo⁹.

Warto zatem zająć się zagadnieniem, czy – i na ile – ta sytuacja polityczna wpłynęła na oficjalny propagandowy wizerunek Galliena. Zastanowić się trzeba, jakie cechy eksponowane dotychczas w owym portrecie pozostawiono, a jakie dodano wówczas nowe, na które z nich starano się położyć akcent, tak by ukazać, że Gallien jest niezastąpiony w Cesarstwie. Dla zbadania wskazanych kwestii ważna jest analiza tych haseł na monetach i takich ich graficznych dopełnień, które charakteryzują stosunek imperatora do najbardziej palących ówczesnych problemów państwa rzymskiego, określają możliwości jego działania, odnoszą się do wspierających go sił oraz lansują jego program na przyszłość.

Empire. Separatism and Continuity in the North-Western Provinces of the Roman Empire, A.D. 260–274. Stuttgart 1987, s. 23 i nn. i 96–102; D. Kienast: *Römische Kaisertabelle. Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie.* Darmstadt 1990, s. 212; M. Peachin: *Roman Imperial Titulature and Chronology, A.D. 235–284.* Amsterdam 1990, s. 37–40. Natomiast rok 259 np.: J. Fitz: *Ingenuus et Regalianus.* Bruxelles 1966, s. 22–24; L. De Blois: *The Policy...*, s. 2; W. Kuhoff: *Herrschartum...*, s. 16–17. Okoliczności zdarzeń zob. też J. Gagé: *Comment Sapor-a-t-il „trionphé” de Valérien? „Syria”* 1965, Vol. 1, 42, s. 343–388; B. H. Stolte: *The Roman Emperor Valerian and Sapor I, King of Persia.* RSA 1971, Vol. 1, s. 157–162; J. F. Drinkwater: *The „catastrophe” of 260: towards a more favourable assessment of the emperor Valerian I.* RSA 1989, Vol. 19, s. 123–135; T. Kotula: *Kryzys...*, s. 28–29; MKVG, s. 59–63.

⁹ Zob. prace, w których wskazano cechy propagandowego wizerunku cesarza rzymskiego, M. P. Charlesworth: *The Virtues of the Roman Emperor. Propaganda and the Creation of Belief.* PBA 1937, Vol. 23, s. 105–133; L. Wickert: *Princeps civitatis.* In: *Realencyclopädie der Klassischen Altertumswissenschaft* (dalej: RE). Eds. G. Wissowa, W. Kroll, K. Ziegler. Bd. XXII, 2. Stuttgart 1954, col. 2231; J. R. Fears: *The Cult of Virtues and Roman Imperial Ideology.* ANRW. Abt. 2. Bd. 17/2. 1981, s. 827–948; A. Wallace-Hadrill: *The Emperor and his Virtues.* „Historia” 1981, Vol. 30, s. 298–321.

Wydarzenia roku 260 i ich skutki przyniosły duże zmiany w organizacji mennictwa cesarskiego Galliena¹⁰. Klęska Waleriana na Wschodzie, działania króla perskiego Szapura I, potem wystąpienie samozwańców Makriana i Kwietusa spowodowały, że mennice wschodnie pozostawały przez kilka lat poza kontrolą Galliena. Warsztaty mennicze zaś w Kolonii, pracujące początkowo dla władców z rodu Licyniuszy, także rozpoczęły emisję monet dla kolejnego pretendenta do władzy cesarskiej, Postumusa. Ośrodki w Siscii i Sirmium otwarte zostały dopiero kilka lat później. W centrum Cesarstwa Rzymskiego natomiast nadal pracowała dla Galliena mennica stołeczna w Rzymie, a wspierały ją warsztaty w Mediolanie. Analiza treści monet emitowanych w tych właśnie dwóch ośrodkach powinna ukazać, jak zareagowała propaganda cesarska na kryzys Imperium i jego konsekwencje dla Galliena.

Ostatnia emisja, która ukazała się w mennicy centralnej – w Rzymie – w okresie współrządów Waleriana i Galliena, trwała do połowy roku 260¹¹. Składały się na nią, poza monetami innych członków rządzącej rodziny Licyniuszy, również monety – wyłącznie antoniniany – noszące na awersach imię cesarza Galliena. W ustaleniach dotyczących napisów rewersów tych monet są wszelako istotne różnice. R. Göbl i, niezależnie od niego, J.-Cl. Thiry zgodnie stwierdzają, że na ich rewersach wystąpiła legenda PAX AVGG. Otaczała ona wyobrażenie personifikowanej Pax, która przedstawiana jest tu tradycyjnie jako kobieta z berłem i gałązką w rękach, stojąca lub biegnąca¹². Podczas jednak gdy J.-Cl. Thiry uznaje, że był to jedyny napis, jaki opatrywał rewersy monet Galliena emitowanych dlań przez niemal dwa lata w mennicy rzymskiej aż do kulminacyjnego momentu w 260 roku, R. Göbl wskazuje w swoim ostatnim opracowaniu również inne typy monet

¹⁰ Dla okresu 260–268 zob. A. Alföldi: *Siscia. Vorarbeiten zu einem Corpus der in Siscia geprägten Römermünzen. I. Die Prägungen des Gallienus*. Budapest 1931; Tenże: *Studien...*, s. 155–209; V. Picozzi: *La monetazione imperiale romana*. Roma 1966, s. 46–61, 86; J.-P. Callu: *La politique...*, s. 214–220.

¹¹ Różnie natomiast określany jest moment jej inauguracji. J.-Cl. Thiry (*A propos de la dernière émission...*, s. 34–38) wskazuje połowę 258 r. R. Göbl (*Der Aufbau...*, V/1, s. 24–26) podaje początek 260 r., ta emisja z Rzymu, oznaczona jako 10., była kontynuacją 9., obejmującej okres 258–259. W wydawnictwie MKVG (s. 76, 81–82) czas rozpoczęcia owej ostatniej emisji, tu nazwanej ROM 5, przesunięty został na 257 r.

¹² Zdaniem J.-Cl. Thiry'ego (*A propos de la dernière émission...*, s. 34–38) monety te należały do trzech serii wydzielonych na podstawie różnych napisów na ich awersach: IMP GALLIENVS P F AVG G M, IMP GALLIENVS AVG G M, IMP GALLIENVS AVG. R. Göbl (*Der Aufbau...*, V/1, s. 25–26: 10. emisja) również łączy je z trzema legendami awersów: IMP GALLIENVS AVG GERM, IMP GALLIENVS AVG G M, IMP GALLIENVS AVG. Identyczny typ monet Galliena pojawił się w 9. emisji, por. Tamże, s. 24–25. MKVG (ROM 5, Tab. 5, nr 194–196, 208–209, 211) podaje tylko jedną legendę awersów: IMP GALLIENVS AVG. Por. RIC V/1 (Gallienus, Joint Reign), nr 157, 392; J. Fitz: *Der Geldumlauf...*, s. 472–479.

Galliena ostatniej emisji okresu wspólnych rządów obu Licyniuszy. Określone były one legendami rewersów: VICTORIA G M, ORIENS AVGG, VIRTVS AVGG oraz SALVS AVGG¹³. Grafika ich była standardowa. Prezentowały boga Sol, kroczącą postać uzbrojoną we włócznię lub uosobioną Salus. Niemniej przedstawienie bogini Zwycięstwa obok małej postaci jeńca na monecie pierwszego z tych typów należy do stosunkowo barwniejszych wyobrażeń.

W oparciu o stan źródeł nie sposób kwestii typologii owych monet Galliena zadowalająco wyjaśnić, nie jest też przedmiotem niniejszego artykułu rozstrzyganie słuszności stanowiska zajętego przez jednego lub drugiego autora. Należy jednak skonstatować, iż z przyjęcia jednej bądź drugiej propozycji wyłaniają się dwa odmienne portrety cesarza Galliena, lansowane na jego monetach z mennicy rzymskiej tuż przed katastrofą roku 260. Aprobata pomysłu J.-Cl. Thiry'ego oznaczałaby, że propagandowy wizerunek Galliena określała wtedy tylko jedna idea: *pax*, a cesarz ukazany był jako gwarant urzeczywistnienia pokoju w państwie. Z ustaleń R. Göbla natomiast by wynikało, że w propagandzie skupionej wokół osoby Galliena naczelne miejsce zajmowały wówczas aż cztery wartości: *pax*, *salus*, *victoria* i *virtus*. Młody august byłby zwycięskim i dzielnym wojownikiem, a jednocześnie dawcą pokoju oraz pomyślności. W obu wypadkach był to jednak portret o wyraźnie sformułowanych cechach¹⁴. Jego sugestywność uzyskano i podkreślono przywołaniem kilku zaledwie – bądź tylko jednej – cnót cesarskich. Walory Galliena zostały w ten sposób uwypuklone.

Ten propagandowy portret cesarza był tym bardziej wymowny, że w okresie tym zaniechano głoszenia w jego imieniu innych idei. Program bowiem głoszony dla Galliena na jego monetach wcześniejszych emisji z Rzymu był formułowany przez znacznie bardziej urozmaicone napisy rewersów. Użyto

¹³ MKVG, ROM 5, Tab. 5, nr 183, 186, 188–189. Nierozstrzygnięta pozostaje kwestia monet typu IOVI CONSERVAT, które R. Göbl (*Der Aufbau...*, V/1, s. 25–26: 10. emisja; MKVG, ROM 5, Tab. 5, nr 193) włączył w skład owej emisji, a które J.-Cl. Thiry (*A propos de la dernière émission...*, s. 38, przyp. 21) określił jako hybrydy. R. Göbl, pisząc swoją ostatnią pracę, nie znał jeszcze cytowanego artykułu J.-Cl. Thiry'ego.

¹⁴ O znaczeniu tych idei por. J. Gagé: *La théologie de la Victoire impériale*. RH 1933, Vol. 171, s. 1–43; G. Ch. Picard: *Les trophées romains. Contribution à la histoire de la religion et de l'art triomphal de Rome*. Paris 1957; M. A. Halévy: *A propos des soi-disant programmes de gouvernement, en général, et spécialement de la signification de PAX dans les légendes des monnaies impériales*. In: „Acta Antiqua Philippopolitana. Studia Historica et Philologica”. Eds. B. Gerov, V. Velkov, V. Tapkova-Zaimova. Sofia 1963, s. 177–185; M. Amit: *Propagande de succès et d'euphorie dans l'empire romain*. „Iura” 1965, Vol. 16, s. 54–59, 61–64; J. R. Fears: *The Theology of Victory at Rome: Approaches and Problems*. ANRW. Abt. 2. Bd. 17/2. 1981, s. 749–752, 812–815; J. A. Garzon Blanco: *La evolución de la iconografía de la diosa PAX a través de la numismática romana*. GacNum 1995, Vol. 119, s. 33–38; V. M. Idoate García: *Estudio de la salud en las monedas del Alto Imperio Romano*. GacNum 1999, Vol. 135, s. 11–17.

wówczas legend przywołujących m.in. takie wartości, jak *securitas*, *pax*, *providentia*, *salus*, *felicitas* i *laetitia*, łącząc w ten sposób z Gallienem i z jego rządami nadzieje na szczęśliwą egzystencję mieszkańców państwa rzymskiego. Wysławiano talenty militarne cesarza, jego zwycięstwa i osiągnięcia, głosząc hasła takie, jak: *victoria*, *virtus*, *germanicus maximus* i *restitutor orbis*. Podkreślano, nazywając Jowisza i Apollina mianem *conservator*, że władca otoczony jest ich boską protekcją¹⁵. Z większości tych treści zrezygnowano w propagandzie Galliena lansowanej przez te jego monety, które pochodziły z mennicy stołecznej z końcowej fazy jego współrządów z Walerianem.

Warto również zauważyć, że na monetach starszego augusta, wchodzących w skład tej ostatniej emisji okresu wspólnych rządów Waleriana i Galliena, głoszone szerszy program. Składały się nań treści monet podkreślające zwierzchnią rolę Waleriana w państwie rzymskim, propagujące ideę boskiej opieki wspierającej jego i całe Imperium oraz lansujące przekonanie o nastaniu wraz z rządami aktualnego władcy epoki pomyślności¹⁶. Charakterystyczne więc było w propagandzie lansowanej za pośrednictwem monet z Rzymu w okresie bezpośrednio poprzedzającym *clades Valeriani* głębokie zróżnicowanie haseł, jakimi posługiwano się na monetach obu Licyniuszy. I chociaż formuła *augustorum*, pojawiająca się w niektórych napisach na rewersach tych monet, informowała, że przywołane cnoty odnoszą się do obu władców, hasła te konstruowały dwa różne ich propagandowe portrety. Ten Gallienowy wizerunek jest mniej uniwersalny. Określa go uboższy zestaw wyobrażeń monetarnych, niemniej jego sugestywność na tym zyskała.

Również w wypadku pierwszej emisji monetarnej z mennicy centralnej w Rzymie z imieniem Galliena na awersach w okresie jego samodzielnych rządów stwierdzić możemy rozbieżności w wynikach jej analiz, przeprowa-

¹⁵ Zob. R. Göbl: *Der Aufbau...*, V/1, s. 19–24; MKVG, ROM 1–4, Tab. 1–4, nr 9–10, 12, 23–27, 29–32, 38–39, 42, 46, 48, 51–52, 66–69, 70 A, 72, 76–81, 83–86, 93, 96, 98, 101, 111–123, 125–126, 128–133, 137, 140, 142 B – 152, 157–161, 167, 170, 173–176; RIC V/1 (Gallienus, Joint Reign), nr 69, 70–77, 79–81, 85, 89–99–105, 108, 114–114 a, 126–146, 152–153, 155–190, 192–200, 202–219, 225, 233–240, 242–249, 251–254, 257, 261–269, 277, 279–286; J. Fitz: *Der Geldumlauf...*, s. 464–479; J. Lallemand: *Les premières émissions...*, s. 17–22.

¹⁶ Badacze zgodnie łączą z tymi emisjami Waleriana typy IOVI CONSERV(A)T, CONSERV(A)T AVGG, RELIGIO AVGG, APOLINI CONSERVA(T); zob. J.-Cl. Thiry: *A propos de la dernière émission...*, s. 38; R. Göbl: *Der Aufbau...*, V/1, s. 25–26: 10. emisja; MKVG, ROM 5, Tab. 5, nr 179, 191–192, 198–201, 206–207. Por. RIC V/1 (Valerianus) nr 83–85, 93–94, 114–115; J. Fitz: *Der Geldumlauf...*, s. 428–435. R. Göbl (*Der Aufbau...*, V/1, s. 25–26: 10. emisja; MKVG, ROM 5, Tab. 5, nr 177–178, 180–187, 190, 195, 208) podaje nadto monety, na których napisy głosiły idee *pax*, *victoria*, *felicitas*, *concordia*, *salus*, *laetitia*, *annona*, *oriens augg* oraz określały Waleriana mianem *restitutor orbis*.

dzonych przede wszystkim przez R. Göbla i J.-M. Doyena. Emisja ta datowana jest na okres od połowy 260 roku¹⁷. Wspomniane zaś różnice zdań w literaturze przedmiotu tyczą pochodzenia monet z konkretnych oficyn mennicy rzymskiej oraz określenia nominałów – te problemy mają mniejsze znaczenie dla rozważanego zagadnienia, oraz sprawy tak pierwszorzędnej, jak napisy opatrujące ich rewersy. Ta ostatnia kwestia godna jest szerszego rozpatrzenia, bowiem treści legend na rewersach monet odzwierciedlają, w założeniu, reakcję propagandy cesarskiej na nową sytuację polityczną, w której znalazł się Gallien, oraz ukazują ewentualne modyfikacje jego oficjalnego wizerunku.

Na monetach cesarza Galliena z Rzymu, emitowanych w pierwszej fazie jego samodzielnych rządów, widnieją napisy: VIRTVS AVG(VSTI) (S C), VICTORIA AVG (III), PAX AVG, GENIVS AVG (S C) oraz IOVI VLTORI¹⁸. J.-M. Doyen stwierdził, że w monetarnym obiegu w Imperium już w 260 roku mogły występować również pojawiające się w skarbach – aczkolwiek rzadko – monety trzech kolejnych typów: ADVENTVS AVG, VIC(T) GAL(L) AVG (III) oraz VIRTVS FALERI. Może składały się one na wyjątkową emisję, która powstała w chwili zniknięcia Waleriana I ze sceny politycznej. Przemawiałyby za tym ich oryginalne treści – przypomnienie *signum* Galliena, które brzmiało *Falerius*, po raz pierwszy na monetach z Rzymu wyraźne związanie idei *victoria* z imieniem własnym Galliena – oraz wskazówki chronologiczne, *adventus* należałoby umiejscowić w roku 260, kiedy jesienią przybył on do stolicy Imperium¹⁹. Monety te również R. Göbl zalicza do tej pierwszej emisji z okresu samodzielnych rządów Galliena, nie wydziela wszelako żadnej serii wyjątkowej²⁰. Dodaje do nich

¹⁷ J.-M. Doyen (*Un multiple...*, s. 33–34) przyjmuje, że niewola perska Waleriana nastąpiła w 259 r., czas powstania interesującej nas emisji umieszcza w 260 r. R. Göbl (*Der Aufbau...*, V/2, s. 12–13) na 260 r. datuje 11. emisję z Rzymu, jej kontynuację stanowiła 12. emisja z 261 r., wzbogacona o kilka typów. W wydawnictwie MKVG (s. 85–88) z kolei w całym tym okresie umieścił tylko jedną emisję, określoną tu jako ROM 6.

¹⁸ R. Göbl: *Der Aufbau...*, V/2, s. 12–13: 11. emisja; MKVG, ROM 6¹, Tab. 9, nr 337–338, 341–364, 366–375; ROM 6², Tab. 10, nr 377–393, 394–403; ROM 6³, Tab. 11, nr 405–414, 416, 419–421, 423–428, 430, 433–434; ROM 6⁴, Tab. 12, nr 435, 437, 439–441, 443, 445–446, 448, 453, 455–456; J.-M. Doyen: *Un multiple...*, s. 33–46.

¹⁹ Tamże, s. 36–37. O *signum* Galliena por. L. Wickert: *Licinius*, nr 84. In: RE. Bd. XIII, 1. Stuttgart 1926, col. 352; Tenże: *Falerius*. In: RE. Suppl. Bd. VII. Stuttgart, 1940, col. 200; A. Alföldi: *Studien...*, s. 110–111; J. Gagé: *Programme d'„italicité” et nostalgies d'hellénisme autour de Gallien et Salonine. Quelques problèmes de „paideia” impériale au IIIe siècle*. In: ANRW. Abt. 2. Bd. 2. 1975, s. 832–835. O dacie *adventus* zob. H. Halfmann: *Itinera principum. Geschichte und Typologie der Kaiserreisen im Römischen Reich*. Stuttgart 1986, s. 237, tu dalsza literatura.

²⁰ R. Göbl: *Der Aufbau...*, V/2, s. 12–13: 11–12 emisja; MKVG, ROM 6¹, Tab. 9, nr 337–338, 349–350, 360–361, 370; ROM 6², Tab. 10, nr 377–379, 390–393, 397; ROM 6⁴, Tab. 12, nr 435.

natomiast kolejne monety określone hasłami: VICTORIAE AVG, VICTORIA GERM, COHORT PRAET PRINCIPI SVO, CHORS TERTIA PRAETORIA, IOVI CONSERVATORI, IANO PATRI, LIBERTAS AVG oraz napisami, które zawierają republikańskie formuły uprawnień rzymskiego imperatora doby Cesarstwa²¹. Brzmienie tych ostatnich wynikało z kolejności obejmowania tradycyjnych urzędów i godności oraz otrzymywania zaszczytnych tytułów, nie będą więc one przedmiotem niniejszych dociekań. Pozostałe legendy miały natomiast wydźwięk „narracyjny” i można próbować wkomponować je w kontekst wydarzeń politycznych rozgrywających się w tej fazie rządów Galliena.

W świetle przedstawionych ustaleń, mimo pewnych różnic tu się zarysowujących, można sformułować punkty programu politycznego Galliena głoszonego na emisjach monetarnych z Rzymu w przełomowym okresie jego rządów i określić podstawowe cechy jego wizerunku propagandowego.

Manifestowano w owym portrecie uzdolnienia Galliena do sprawowania władzy. Zdolności te uzasadniano przede wszystkim posiadaniem przezeń cnoty *virtus*. Propagujące ten temat monety zawierały w ikonografii przedstawienie Herkulesa, Marsa albo uzbrojonego cesarza. Takie prezentacje podkreślały, że rzecz dotyczy cnoty wojennej. Reklamowano więc w ten sposób waleczność, dzielność i odwagę cesarza. Ponieważ *virtus* nierozzerwalnie łączyła się w propagandzie III wieku z ideologią zwycięstwa²², predyspozycje Galliena do władania ilustrowano także ukazywaniem jego osiągnięć w wojnach. Idea *victoria augusti* związana została nadto ściślej z osobą Galliena przez dopełnienie legendy ją głoszącej cesarskim imieniem. Traciła ona wówczas charakter cnoty „anonimowej”, przynależnej wielu rzymskim imperatorom, odnosząc się wyłącznie do Galliena. Cesarz występował również jako nosiciel pokoju. *Virtus* umożliwia mu bowiem odnoszenie zwycięstw, a te znowuż zaowocują pokojem – *pax* – w Imperium Rzymskim. Misji Galliena w owej szczególnej dla niego i dla całego państwa sytuacji patronuje Jowisz, określony mianem mściciela i opiekuna²³. Przypomniano także w legendach monet omawianej emisji geniusza władcy. Jego kult popularny był zwłaszcza w kręgach wojskowych²⁴. Może więc starano się

²¹ R. Göbl: *Der Aufbau...*, V/2, s. 12–13: 11.–12. emisja; MKVG, ROM 6/¹, Tab. 9, nr 339–340; ROM 6/², Tab. 10, nr 393 A; ROM 6/³, Tab. 11, nr 404, 415, 422, 429; ROM 6/⁴, Tab. 12, nr 436, 438, 442, 447, 449–452, 454.

²² Por. G. Ch. Picard: *Les trophées...*, s. 466–481.

²³ O różnych kontekstach znaczeniowych Jowisza zob. A. u. t. *Iuppiter*. In: *Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie*. Hrsg. W. H. Roscher. Bd. 2/1. Leipzig 1890–1894, col. 618–762; G. Wissowa: *Religion und Kultus der Römer*. München 1912, s. 113–128. Por. też Ph. V. Hill: *Aspects of Jupiter on Coins of the Rome Mint, A. D. 65–318*. NC 1969, Vol. 20, s. 113–128; W. Kuhoff: *Herrschartum...*, s. 47–48.

²⁴ Por. H. Kunckel: *Der römische Genius*. Heidelberg 1974, s. 65–66; D. Fishwick: *The Imperial Cult in the Latin West. Studies in the Ruler Cult of the Western Provinces of the*

w ten sposób pozyskać większe poparcie dla Galliena w armii rzymskiej. Niemniej wizerunek ten przemawiać miał do szerszej społeczności. Konstruowały go treści lansowane na monetach różnych nominałów, na powszechnych w obiegu antoninianach, mniej popularnych aureusach, srebrnych i złotych kwinarach, okolicznościowych złotych medalionach albo na zdawkowych brązach. Trafiać miały więc w zamierzeniu do rozmaitych grup społecznych. Propaganda cesarska przekonywała w ten sposób do osoby Galliena zarówno ówczesne elity, jak i warstwy uboższe „zwykłych” obywateli.

Propagowanie zalet wojennych cesarza i jego sukcesów militarnych na monetach z Rzymu przewyższało swą intensywnością głoszenie pokojowych wartości. W skarbach bowiem, analizowanych przez J.-M. Doyena, przeważają te monety, których treści odnoszą się do sfery militarnej. Najliczniejsze z nich – 751 – głoszą hasło PAX AVG, kolejne – 742 – reprezentują typ VIRTUS AVG, dalej IOVI VLTORI – 441, VICTORIA AVG III – 312, VICTORIA AVG – 48 oraz GENIVS AVG – 49²⁵. Dysproporcja w skarbach różnych typów monet Galliena jest – jak wypada przyjąć – odzwierciedleniem nierównomierności ich produkcji. Emisja zatem serii głoszących zdolności i osiągnięcia wojenne cesarza górowała nad tymi, które lansowały inne tematy.

Należy uznać, że na monetach z mennicy stołecznej zmodyfikowano w 260 roku lansowany tu portret oficjalny Galliena. Ten nowy, odzwierciedlający reakcję na dramatyczne wydarzenia, skonstruowano przy wyliczeniu na rewersach wielu rozmaitych haseł. Niemniej dzięki nim, tak różnorodnym, powstał portret cesarza o nadzwyczaj jednorodnym kształcie. Gruntował on przekonanie o Gallienie jako bitnym, odważnym wojowniku, zwycięskim wodzu i charyzmatycznym przywódcy.

Problem odzwierciedlenia wydarzeń roku 260 roku w propagandzie cesarskiej i ich wpływu na wizerunek Galliena na jego emisjach z Mediolanu przedstawia się podobnie, jak na monetach z ośrodka stołecznego. Mennica cesarska działała tu krótko przed tą przełomową datą, otwarta została w 259 roku w związku z działaniami przeciw Germanom i koniecznością uzyskania masy pieniężnej dla zaopatrzenia armii rzymskiej²⁶. Ten militarny kontekst zdecydował zapewne o tematyce haseł monet Galliena ukazujących się w warsztatach w Mediolanie w okresie jego współrządów z Walerianem, on to przecież strzegł bezpieczeństwa ziem leżących w części europejskiej

Roman Empire. T. 2/1. Leiden–New York–Kobenhavn 1991, s. 375–387. O popularności tego kultu w armii zob. J. Helgeland: *Roman Army Religion*. In: ANRW. Abt. 2. Bd. 16/2. 1978, s. 1499–1500; M. P. Speidel: *The Cult of the Genii in the Roman Army and a New Military Deity*. In: ANRW. Abt. 2. Bd. 16/2. 1978, s. 1542 i nn.; M. Ziolkowski: *Kult cesarski w religii wojsk rzymskich w Brytanii (I–III w. n.e.)*. „Balcanica Posnaniensia” 1984, Vol. 3, s. 169.

²⁵ J.-M. Doyen: *Un multiple...*, s. 36–37 i tab. s. 35.

²⁶ V. Picozzi: *La monetazione...*, s. 52; J.-P. Callu: *La politique...*, s. 208–209; M. Christol: *Les règnes...*, s. 818.

Cesarstwa i angażował się w wyprawy przeciw plemionom germańskim. Owe monety nosiły zatem na rewersach legendy, które przekonywały o związkach Galliena z żołnierzami (ADLOCVTIO AVGG), o jego militarnych walorach (VIRTVS AVG) oraz o jego zwycięstwach (VICTORIA AVGG)²⁷. Chęć związania osoby młodego cesarza z wojennymi cnotami jest wyraźna zwłaszcza przy porównaniu wskazanych treści z równoległymi monetami Waleriana z Mediolanu. W imieniu starszego augusta lansowano tematy *fortuna redux* i *securitas perpetua*²⁸. Rządy obu Licyniuszy oznaczać miały nadejście szczęścia i bezpieczeństwa dla Rzymian, jednak zbrojnym ramieniem, gwarantującym realizację owych wartości, był – jak przekonywała propaganda – Gallien.

Analogiczną prawidłowość w propagandzie skupionej wokół obu władców z rodu Licyniuszy zaobserwować można w odniesieniu do ośrodka z Kolonii²⁹. Na monetach wyemitowanych tu w imieniu Galliena wystąpiły legendy VIRTVS AVGG, VIRT(VS) GALLIENI AVG, FIDES MILITVM, GERMAN MAX TER, GERMANICVS MAX V, VICT(ORIA) GERMANICA oraz RESTITVTOR GALLIAR(VM)³⁰. Treści te lansowały wybitnie wojenny wizerunek cesarza. Eksponowano w nim waleczność Galliena, jego związki z armią, zwycięstwa, które odniósł walcząc z barbarzyńcami nad Dunajem i nad Renem oraz zasługi dla ziem zachodnich Imperium Rzymskiego. W portrecie propagandowym Waleriana – poza tematami wynikającymi z zaangażowania starszego augusta w problemy wschodnich obszarów Cesarstwa – lansowano ideę bezpieczeństwa świata rzymskiego albo akcentowano związek Galliena z oddziałami wojskowymi³¹.

²⁷ R. Göbl: *Der Aufbau...*, V/1, s. 34: 1. emisja; MKVG, MED 1, Tab. 27, nr 921–922, 924–925, 927–929. Por. RIC V/1 (Gallienus, Joint Reign), nr 53, 55 (monety przypisane mennicy w Lugdunum), nr 405; J. Fitz: *Der Geldumlauf...*, s. 496–499. Na monetach Galliena wystąpiły też hasła PRINCIPI IVVENTI i DIANA FELIX, zob. MKVG, MED 1, Tab. 27, nr 920, 923, 926.

²⁸ R. Göbl: *Der Aufbau...*, V/1, s. 34: 1. emisja; MKVG, MED 1, Tab. 27, nr 918–919.

²⁹ Mennica działała od 256 r., zob. A. Bourgeois, M. Christol: *A propos d'un antoninianus inédit de Valérien le Jeune provenant de Chezelles (Indre): la date d'ouverture de l'atelier de Cologne*. BSFN 1973, Vol. 28, s. 415–418; M. Christol: *Les règnes...*, s. 814–815. Otwarcie mennicy w 257 r. przyjmują R. Göbl: *Der Aufbau...*, V/1, s. 30; MKVG, s. 99–100 i J.-P. Callu: *La politique...*, s. 206–207).

³⁰ R. Göbl: *Der Aufbau...*, V/1, s. 30–34: 1.–6. emisja; MKVG, COL 1–2, Tab. 25, nr 871–879, 882–883, 890–893, 896. Por. RIC V/1 (Gallienus, Joint Reign), nr 12–19, 21–23, 27–31, 33–35, 40–45, 48–49, 51, 54, 58 (monety przypisane mennicy w Lugdunum); J. Fitz: *Der Geldumlauf...*, s. 440–443, 488–499.

³¹ Por. np. monety typów SECVRIT PERPET, GALLIENVS CVM EXER SVO, VIRTVS AVGG, ORIENS AVGG, VICT PARTICA, R. Göbl: *Der Aufbau...*, V/1, s. 30–34: 1–6 emisja; MKVG, COL 1–2, Tab. 25, nr 867–869, 886–887, 881. Por. RIC V/1 (Valerianus), nr 7–8, 10, 17–18 (monety przypisane mennicy w Lugdunum); J. Fitz: *Der Geldumlauf...*, s. 440–443, 484–499.

Następne emisje z mennicy w Kolonii, od 260 roku, służyły jednak innemu władcy – uzurpatorowi Postumusowi. Dla Galliena natomiast nadal pracował, poza warsztatami mennicznymi w Rzymie, ośrodek w Mediolanie.

Wnikliwe badania emisji mediolańskich, przeprowadzone przez C. E. King i R. Göbla, pozwalają określić cechy propagandowego wizerunku Galliena będącego odpowiedzią na wyzwania, jakie przed nim stawiały wydarzenia roku 260³². Ukazały się tu wówczas sygnowane jego cesarskim imieniem monety różnych nominałów i wielu typów. Niektóre z nich nosiły na rewersach stereotypowe formuły tytulatury cesarskiej, które nie wykazują w tym wypadku związku legendy z zaistniałą sytuacją polityczną³³. Cenniejszą w tym zakresie treść przekazywały wyobrażenia na monetach typów SALVS ITAL, MARTI PROPVG(NAT), VIRTVS MIL, FIDES MIL, VICT AET AVG, VICTORIA AVG (VII), VICT GAL AVG III, VIRT GALLIENI AVG oraz takie, które zawierały kohort pretoriańskich albo konkretnych legionów rzymskich, a w ikonografii ukazywały właściwe im symbole³⁴. R. Göbl sądzi również, że w skład emisji tej wczesnej fazy samodzielnych rządów Galliena wchodziły monety z napisami rewersów VICTORIA GERMANICA oraz VIRTVS AVG(VSTI)³⁵.

Kryzys roku 260 zaowocował – jak można spostrzec – poszerzeniem grupy wartości przywołanych na monetach Galliena z mennicy w Mediolanie,

³² R. Göbl (*Der Aufbau...*, V/2, s. 18–20: 2.–3. emisja) i C. E. King (*The mint...*, s. 423–428: 1.–2. emisja) przyjmują, że w 260 r. zainaugurowano dwie kolejne emisje monetarne. Autorzy ci różnie określają czas trwania drugiej z nich, w konsekwencji C. E. King część typów monet wskazanych w jej ramach przez R. Göbla – VIRTVS AVGVSTI, VICTORIA AVG (III), VICTORIA AETERNA, IOVI CONSERVA, PAX AVGVSTI – łączy z emisjami późniejszymi. Modyfikacje C. E. King tego schematu R. Göbla dotyczą zwłaszcza środkowych emisji monet Galliena z Mediolanu – por. Tamże, s. 428–446: 3.–8. emisja, zob. też s. 420–421, tu założenia metodologiczne badań oraz podstawy łączenia monet w emisje i grupy. MKVG (s. 104–110) w ramach emisji nazwanej MED 2 wskazuje typy monet, które R. Göbl we wcześniejszych ustaleniach kwalifikował do wspomnianych tu dwóch emisji.

³³ R. Göbl: *Der Aufbau...*, V/2, s. 18: 3. emisja; C. E. King: *The mint...*, s. 423–425: 1.–2. emisja; MKVG, MED 2¹, Tab. 28, nr 943–946.

³⁴ R. Göbl: *Der Aufbau...*, V/2, s. 18–20: 2.–3. emisja; C. E. King: *The mint...*, s. 423–428: 1.–2. emisja; MKVG, MED 2¹, Tab. 28, nr 947–959, 966–973, 976; MED 2², Tab. 28, nr 978–1025. Por. RIC V/1 (Gallienus, Joint Reign), nr 314–372: monety legionne. Trudno ustosunkować się do różnych zdań badaczy na temat chronologii monet typu PIETAS FALERI; C. E. King (*The mint...*, s. 424: 2. emisja) i R. Göbl w swoim starszym opracowaniu (*Der Aufbau...*, V/2, s. 19: 3. emisja) łączy je z początkową fazą samodzielnych rządów Galliena, w MKVG (MED 1, Tab. 27, nr 942 a) natomiast monety te datowane są na lata współrzędów obu Licyniuszy. Z kolei monety typu ADVENTVS AVG datowane są tu na późniejszy okres (Tamże, MED 3¹, Tab. 30, nr 1026–1028) w stosunku do propozycji zgłaszanych wcześniej (R. Göbl: *Der Aufbau...*, V/2, s. 18: 3. emisja; C. E. King: *The mint...*, s. 427: 2. emisja).

³⁵ MKVG, MED 2¹, Tab. 28, nr 960–961, 963–965.

w ten sposób modyfikowano tu propagandowy wizerunek cesarza. Starano się także na monetach z tego ośrodka zaprezentować Galliena jako władcę godnego rządów i niezbędnego w chwilach trudnych dla Imperium. Dwie podstawowe cnoty – *virtus* i *victoria* – pozostawały nadal aktualne. Znamienne może być natomiast uzupełnienie legend rewersów je głoszących imieniem własnym cesarza. Zabieg taki, znany z wcześniejszego okresu jego rządów, w nowej sytuacji politycznej nabierał szczególnego znaczenia. Podkreślał dobitnie, tak ściśle łącząc obie idee z osobą Galliena, jego pre-dyspozycje do rządów w okolicznościach, które wymagały, by państwu przewodził doskonały wódz. Wagę i znaczenie tych zalet Galliena akcentowały graficzne dopełnienia legend rewersów. Znajdują się tu „kanoniczne” prezentacje bogini Wiktorii z wieńcem i palmą w dłoniach, wyobrażenia Marsa i Herkulesa, przedstawienia cesarza, który, uzbrojony, kroczy, deptając jeńca, albo konno potyka się z wrogiem, zamierzając się na niego włóczyć. Inny wariant ikonografii rewersów ukazywał władcę wieńczonego przez boginię Zwycięstwa i pokonanych już, związanych, przeciwników u ich stóp. Te ekspresyjne wyobrażenia na plan pierwszy wysuwały dzielność i zwycięską moc cesarza. Także wiktoria ujmowana w kategoriach ponadczasowych – *victoria aeterna* – zyskała status cnoty cesarskiej.

W tej właśnie grupie monet określających napisami istotę cnót Galliena znajdowały się antoniniany i monety rzadszych nominałów, jak aureusy oraz – co godne podkreślenia – medaliony. Sądzić można, że w propagandzie politycznej owego czasu wyjątkowo dużą wagę przykładano do wpojenia przekonania o militarnych walorach cesarza zarówno wśród szerokich grup odbiorców powszechnych w obiegu antoninianów, jak i wśród elitarnych grup, do których trafiały rzadkie egzemplarze okazjonalnych medalionów.

Już H. Mattingly trafnie zauważył, że te emisje Galliena z Mediolanu zawierają przede wszystkim tematy militarne³⁶. W tej płaszczyźnie odnoszą się one również do wojska i jego relacji z cesarzem. Wyróżnia się tu seria „monet legionowych”, którą uhonorowano konkretne jednostki armii rzymskiej³⁷. Innymi wzywano żołnierzy do zachowania wierności wobec cesa-

³⁶ H. Mattingly: *The Mint of Milan. A Lost Chapter of its History*. „Numismatika” 1934–1936, fasc. 2, s. 13. Por. A. Bourgeois, M. Christol: *Deux nouvelles monnaies datées de l'empereur Gallien provenant du trésor de Chezelles*. BSFN 1977, Vol. 32, s. 271–272; M. Christol: *Les règnes...*, s. 821, przyp. 93.

³⁷ Treści tych monet wielokrotnie już poddawano analizie, zob. np. L. Laffranchi: *Le monete legionarie dell'imperatore Gallieno e la sua IIIe grande vittoria*. In: *Transactions of the International Numismatic Congress 1936*. Eds. J. Allan, H. Mattingly, E. S. C. Robinson. London 1938, s. 98–213; J. Fitz: *Les antoniniani des légions de Gallien*. In: *Mélanges d'archéologie, d'épigraphie et d'histoire offerts à J. Carcopino*. Eds. J. Heurgon, G. Picard, W. Seston. Paris 1966, s. 353–366; A. Alföldi: *Studien...*, s. 73–119, 210–227; E. Huysecom: *Les antoniniens des légions de Gallien*. Bruxelles 1976; C. E. King: *The Legionary Antoniniani of Gallienus from Milan*. In: *La zecca di Milano. Atti del Convegno interna-*

rza. Takie przypomnienie cnoty *fides* na monetach z Mediolanu – na antoninianach, którymi opłacano żołd – miało głęboki sens propagandowy. W zamierzeniu zyskać miano bowiem silniejsze poparcie armii, mogła ona w ówczesnych warunkach stanowić realną podporę pozycji Galliena. Doceniono však i inny aspekt złożonego zagadnienia roli i pozycji wojska rzymskiego. Niektóre monety głosiły przecież dzielność i waleczność żołnierzy.

O poszukiwaniach Galliena, upatrującego szansy utrzymania władzy i umocnienia swej pozycji w lojalności i wierności oddziałów wojskowych, przekonuje też wybór boskiego patrona, który – w myśl idei niesionych przez emisję z Mediolanu – miał wspierać cesarza swą opieką. Jego przedsięwzięciom miał patronować popularny wśród żołnierzy Mars, którego imię jednoznacznie wiązało się z dziedziną wojny³⁸.

Niewiele na owych monetach Galliena można wskazać nawiązań do pokojowych dziedzin życia. Tyczy ich však hasło nowe i oryginalne – SALVS ITAL – które towarzyszyło rysunkowi przedstawiającemu postać kobiety wręczającej cesarzowi owoce. Salus, która w okresie Cesarstwa nabrała charakteru symbolu pozytywnego stanu państwa, personifikowała w tym wypadku bezpieczeństwo i pomyślność dla jego mieszkańców³⁹. Ikografia monet Galliena sugerowała, że dobrodziejstwa te otrzymają oni za pośrednictwem cesarza. R. Göbl skonstatował, że wezwanie *salus Italiae* w mennictwie Licyniusza było następstwem jego zwycięstw nad Alamanami w 260 roku⁴⁰; taka interpretacja tym wyraźniej łączy nastanie pomyślności z udanymi akcjami owego cesarza – wojownika.

Program głoszony na emisjach z Rzymu i Mediolanu, który był – jak można sądzić – bezpośrednią reakcją Galliena na kryzys roku 260, przyporządkować można kilku zasadniczym punktom. Pierwszą płaszczyznę two-

tionale di studio Milano 9–14 maggio 1983. Ed. G. Gorini. Milano 1984, s. 103–131; R. A. G. Carson: *Coins of the Roman Empire*. London 1990, s. 102; W. Kaczanowicz: *Aspekty ideologiczne...*, s. 66–67.

³⁸ Zob. W. H. Roscher: *Mars*. In: *Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie*. Hrsg. W. H. Roscher. Bd. 2/2. Leipzig 1894–1897, col. 2385–2438; G. Wissowa: *Religion...*, s. 141–149; J. H. Croon: *Die Ideologie des Marskultes unter dem Principat und ihre Vorgeschichte*. ANRW. Abt. 2. Bd. 17/1. 1981, s. 246–275; M. Jaczynowska: *Religie świata rzymskiego*. Warszawa 1987, s. 159. Por. też W. Kuhoff: *Herschertum...*, s. 51.

³⁹ Por. G. Wissowa: *Religion...*, s. 267; M. Amit: *Propagande...*, s. 61–63; H. L. Axtell: *The Deification of Abstract Ideas in Roman Literature and Inscriptions*. New York 1987, s. 13–15; F. Panvini Rosati: *Ricerche sulla tipologia monetale romana. Le personificazioni*. RIN 1996, Vol. 97, s. 138–139.

⁴⁰ MKVG, s. 105. Podobnie sądzi J.-M. Doyen: *Impérialisme et iconographie impériale: une approche sémiologique de l'atelier monétaire de Milan (259–274 après J.-C.)*. In: *La zecca di Milano...*, s. 163. Por. też L. Winkler: *Salus. Vom Staatskult zur politischen Idee. Eine archäologische Untersuchung*. Heidelberg 1995, s. 177 i nn. – tu propozycja, by widzieć w tej emisji reakcję na uzurpację Postumusa w Galii i jego monety o treści *salus provinciarum*.

rzy formułowany przez treści na tych monetach obraz zdolności i osiągnięć cesarza, drugą – zagadnienie boskiej protekcji i ziemskich gwarantów władzy Galliena, kolejną – wizja państwa rzymskiego pod jego rządami. Wszystkie wszelako składają się na wyrazisty portret propagandowy cesarza.

Zauważyć można, że nasilono wówczas dążenia do zaprezentowania Galliena jako wodza obdarzonego *virtus* oraz jako skutecznego przywódcy odnoszącego zwycięstwa. Taki wizerunek cesarza przekazywano zarówno na emisjach z Rzymu – centrum politycznego Imperium Rzymskiego, jak i na monetach z Mediolanu – ważnego ośrodka militarnego w latach rządów Galliena. Podtrzymano ten obraz w następnym okresie jego panowania. Chociaż najgłębsze stadium kryzysu już przeminęło, a Gallien utrzymał się przy władzy, sytuacja polityczna nadal wymagała od cesarza, by przekonywał w propagandzie o swoich wojennych walorach. Emitowano zatem w wielu mennicach, nadal w Rzymie i Mediolanie oraz w kolejnych ośrodkach, które rozpoczęły pracę dla Galliena, monety lansujące hasła *victoria augusti*, *victoria aeterna*, *victoria germanica* i *virtus augusti*⁴¹. Wizerunek władcy jako walecznego wodza podtrzymywały też wyobrażenia graficzne jego emisji monetarnych. Ukazywano w nich często boginię Wiktorię obok jeńców, cesarza konno galopującego nad powalonym wrogiem, władcę otrzymującego wiktoriolę od Romy, albo scenę wieńczenia imperatora przez boginię Zwycięstwa. Taki portret propagandowy Galliena umacniały też charakterystyczne przedstawienia władcy w rysunkach awersów monet. Cesarz nosił tu pancerz, hełm, dzierżył tarczę i włócznię⁴². Jak wskazał J.-M. Doyen, właśnie rok 260 stanowił cezurę w ewolucji wizerunku władcy rzymskiego w ikonografii monet. Odtąd coraz częściej występował on z wojennymi atrybutami, gesty zaś upodabniały go do bogów⁴³.

Na monetach Galliena z Rzymu i Mediolanu w roku 260 przypominano również rolę armii. Była to realna siła, której poparcie mogło mu zagwarantować utrzymanie władzy imperialnej – to tłumaczy wystąpienie napisów schlebających gustom i ambicjom żołnierzy rzymskich. W latach następnych również lansowano w propagandzie Galliena przekonanie o bliskich związ-

⁴¹ Por. W. Kuhoff: *Herrschartum...*, s. 54; L. De Blois: *The Policy...*, s. 100 i nn.

⁴² Zob. P. Bastien: *Egide, georgonéion et buste impérial dans le monnayage romain*. NAC 1980, Vol. 9, s. 247–283; Tenże: „*Clipeus*” et buste monétaire des empereurs romains. NAC 1981, Vol. 10, s. 315–352; Tenże: *Couronne radié et buste monétaire impérial. Problèmes d'interprétation*. W: *Studia P. Naster oblata. I. Numismatica antiqua*. Ed. S. Scheers. Louvain 1982, s. 263–272; Tenże: *Le buste monétaire des empereurs romains*. Vol. 1. Wetteren 1992, s. 103–110, 201–205, 248–271; J. M. C. Toynbee: *Roman Medallions*. New York 1986, s. 155.

⁴³ M.-J. Doyen: *La creation des types iconographiques romains tardifs: à propos d'une émission exceptionnelle frappée à Milan en honneur de Gallien*. In: *Mélanges de Numismatique offerts à P. Bastien à l'occasion de son 75ème anniversaire*. Eds. H. Huvelin, M. Christol, G. Gautier. Wetteren 1987, s. 85–103.

kach cesarza z armią i o jej istotnym miejscu w życiu Imperium. Wzywano żołnierzy zwłaszcza do wierności – *fides* – wobec Galliena⁴⁴.

Znamienną cechą propagandy cesarskiej w 260 roku było także posłużenie się na monetach imionami Jowisza i Marsa w celu podkreślenia boskiej asysty towarzyszącej Gallienowi. Otrzymali oni kolejno przydomki *ultor* i *conservator* oraz *propugnator*. Wyrażono w ten sposób zasadnicze problemy, przed jakimi stał cesarz rzymski, a w rozwiązywaniu których protekcja Jowisza – mściciela i opiekuna oraz Marsa – obrońcy mogła być szczególnie pomocna. W późniejszych latach w propagandzie namonetnej nadal odwoływano się do idei wspierania Galliena przez tych bogów⁴⁵.

W węższym zakresie pojawiły się w propagandzie Galliena w roku 260 idee lansujące program pokojowy – *pax* na emisjach z Rzymu i *salus* na monetach z Mediolanu. W kolejnych latach jego rządów ten program pozytywny był jednak rozwijany z dużym impetem. Przywołano tu wiele wartości – *pax*, *libertas*, *providentia*, *felicitas*, *laetitia*, *salus*, *securitas*, *concordia*, *fortuna*, *abundantia*, *fecunditas*, *uberitas*, *bona fortuna*, *spes* – które miały być zrealizowane w państwie rządzonym przez Galliena⁴⁶.

Monety Galliena przełomowego momentu jego rządów uświetniają zatem zwycięstwo oraz tryumfującego cesarza i jego armię, *virtus* zaś nadawała ton charyzmatyczny jego pozycji. Była to reakcja propagandy cesarskiej na klęski rzymskie w wojnie z Persją i na wystąpienie uzurpatorów, a wojenny wizerunek Galliena, wspomaganego przez Jowisza i Marsa, miał umocnić jego prestiż i jednocześnie osłabić szanse innych pretendentów na zdobycie władzy imperialnej. Był to zarazem zasadniczy rys wojny ideologicznej podjętej wówczas przez legalnego cesarza z uzurpatorami.

Zapewne w tematach takich można widzieć właściwy dla propagandy imperialnej III trend wieku wyrażający się w eksponowaniu zalet wojennych wielu cesarzy rzymskich próbujących w ten sposób odpowiedzieć na wymagania epoki, był on też zauważalny w poprzednich latach rządów Galliena⁴⁷. Niemniej trzeba przyjąć, że tak wyraziste ukazywanie cnót wojennych i tak charakterystyczne wzbogacenie wizerunku propagandowego tego cesarza

⁴⁴ Por. W. Kuhoff: *Herrschartum...*, s. 52–54; L. De Blois: *The Policy...*, s. 100 i nn.

⁴⁵ Por. W. Kuhoff: *Herrschartum...*, s. 57–58; L. De Blois: *The Policy...*, s. 159 i nn. Zagadnienie boskiej protekcji dającej panującym, w zamierzeniu, solidniejszą pozycję omawiają A. D. Nock: *The emperor's divine comes*. JRS 1947, Vol. 37, s. 102–116; J. R. Fears: *Princeps a Diis Electus: The Divine Election of the Emperor as a Political Concept at Rome*. Rome 1977; J.-P. Martin: *Pouvoir et religions de l'avènement de Septime Sévère au concile de Nicée (193–325 ap. J.-C.)*. Paris 1998.

⁴⁶ Por. A. Alföldi: *Studien...*, s. 39–54; Tenże: *Redeunt...*, s. 208–224; W. Kuhoff: *Herrschartum...*, s. 52–55; L. De Blois: *The Policy...*, s. 120 i nn.; W. Kaczanowicz: *Aspekty ideologiczne...*, s. 68–69.

⁴⁷ Zob. np. C. Zaccaria: *Successione...*, s. 103–137; W. Kaczanowicz: *Aspekty ideologiczne...*, s. 60–68.

w 260 roku były wymuszone konkretną sytuacją historyczną. To ona dała impuls do manifestowania możliwości sprawowania władzy przez Galliena w drodze ukazywania jego militarnych talentów, umiejętności i osiągnięć w tej dziedzinie oraz głoszenia przekonania o boskim wsparciu dla niego. Zewnętrzne położenie państwa rzymskiego i walki toczące się w nim o władzę wymagały, by w działaniach propagandowych wyeksponować wątki militarne, takie ponadto, które ukazywały cesarza Galliena jako osobę posiadającą *virtutes*, pozwalające mu spełniać należycie obowiązki wojenne. Na dalszym planie, bez rozmachu, prezentowana była wizja państwa pod jego rządami. Takie rozłożenie akcentów w propagandzie ukazuje również pośrednio priorytety polityki Galliena w roku 260. Pierwszorzędne znaczenie zyskała wtedy kwestia utrzymania się przy władzy imperialnej, to dlatego cesarz starał się kreować swój tak sugestywny wizerunek propagandowy.

Wydaje się, że w społeczeństwie rzymskim, zwłaszcza w stosunkowo spokojnych i bezpiecznych od zagrożenia zewnętrznego rejonach państwa, mimo niekorzystnych okoliczności, zaufanie do mocy i możliwości odwiecznego Rzymu pozostało. Działalność propagandowa ówczesnych kandydatów do purpury cesarskiej – także Galliena broniącego swojej pozycji legalnego pana Imperium – koncentrowała się więc nie na lansowaniu idei niezwykłości Cesarstwa, jego trwałości i powodzenia, ale na sławieniu ich osobistych zdolności i wielkości.